

so bila pravila umiranja v taboriščih strogo določena. Po prihodu konvojov na nemška tla so se deportiranci znašli v »Babilonu«: v promiskuiteti jezikov, narodnosti in verskih skupin. Krvnik jim je določil številko, ki je postala njihov edini identifikacijski kod. Ključni element preživetvene strategije je bil po mnenju Coslovicjevih pričevalcev poznavanje krvnikovega jezika. Dojemanje ukazov in njihovo izvrševanje je »omililo« izpostavljenost nasilju, zmanjšalo pogostost telesnih kazni. Slovenski taboriščniki, kot ugotavlja avtor, so se z večjo lahkoto izmikali telesnim kaznim kot italijanski, ker so obvladali jezik nacistov ali njihovih podanikov. Italijani kot pripadniki naroda, ki je podprl Mussolinija in z njim Hitlerja ter zakrivil številne zločine na jugoslovanskih tleh, so bili v taboriščni srenji deležni še posebnega gneva. Vsaka nacionalna skupina, ugotavlja Coslovich, je nastopala strnjeno proti drugi, čeprav je bilo možno tudi sodelovanje med pripadniki različnih narodov, kot dokazujejo primeri slovenskih primorskih taboriščnikov, ki so marsikdaj prišli na pomoč italijanskim tovarišem. Iz prepričanja, da je bilo jugoslovanskim deportirancem lažje preživeti, so se mnogi deportiranci italijanske narodnosti iz Trsta in okolice proglasili za Jugoslovane.

V koncentracijskih taboriščih je delo, zlasti zaposlitev v nemških tovarnah, postalo ena izmed najpomembnejših preživetvenih strategij. Zagotavljalo je boljši obrok hrane in z njim boljšo odpornost pred mrazom in telesnimi kaznimi. Stik z zunanjim svetom, ki pa ni bil taboriščnikom bolj naklonjen od lagerskega okolja. Vključitev v proizvodni proces je v mnogih taboriščnikih povzročal občutek krivde, ker so jo doživljali kot podaljševanje vojne in z njo vojnih grozot. Vsekakor pa so najbolj različne oblike aktivnosti, od izdelovanja oblek do sodelovanja v glasbenih skupinah, potrjevala taboriščnikom, da je življenje možno tudi v kraju, ki je namenjen smrti.

Tržaško zgodovinopisje je s pričujočo knjigo pridobilo pomembno študijo o deportaciji in taboriščni izkušnji primorskih ljudi in se hkrati polnopravno vključilo v tok italijanskega novodobnega zgodovinopisja, zlasti tistega, ki posega po metodoloških prijemih *oral history*. Avtorju je z rigorozno znanstveno analizo, ki jo bogati izčrpen bibliografski aparat, uspelo raziskati kompleksnost taboriščnega univerzuma, spregovoriti o najbolj problematičnih taboriščnih tematikah, tudi o tistih, ki so se jim zgodovinarji večkrat izmikali.

Marta Verginella

Jože Prinčič, **Nacionalizacija na ozemlju LR Slovenije 1945–1963**. Novo mesto : Dolenjska založba, 1994. 179 strani. (Seidlova zbirka ; 12)

Sodelavec Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani dr. Jože Prinčič je svojim dosedanjim monografijam iz slovenske gospodarske zgodovine po 2. svetovni vojni dodal še eno. Ta govori o pojavu, ki je zaradi političnih in gospodarskih sprememb v Sloveniji v zadnjih letih še kako aktualen, o nacionalizaciji. V zvezi z njo oz. z njenim antipodom, denacionalizacijo, smo lahko v zadnjih časih slišali vrsto mnenj in izjav. Prinčičeva knjiga – tako kot to po večini velja za vsa zgodovinarska dela – prihaja med slovenske bralce z majhno zamudo, ki pa ni avtorjeva krivda. Predgovor, beseda avtorja, je namreč datiran s 15. julijem 1993. Če bi knjiga že tedaj prišla na naše knjižne police, bi se lahko z njo obvarovali pred mnogimi neargumentiranimi in nekvalificiranimi izjavami, ki jih o tej problematiki slišimo v »strokovnih« pogovorih v medijih in na cesti.

Poleg uvoda in sklepnih misli na koncu ima delo pet poglavij. V uvodu je avtor pojasnil nacionalizacijo v jugoslovanskem delu Slovenije med obema svetovnimi vojnami, ki se je v večini dotikala posesti tujih državljanov in je prilagodila gospodarske spremembe novim političnim mejam, tako da je državna imovina razpadle Avstro-Ogrske prešla v državne roke novonastale Kraljevine SHS. Lastniki drugih podjetij pa so se skušali na vsak način izogniti delni nacionalizaciji, pri tem pa so pokazali precejšnjo iznajdljivost, ki jih je obdržala v zgornjem socialnem sloju.

V prvem poglavju je Prinčič pojasnil nacionalizacijo v načrtih KPJ v prvih povojnih letih. Jugoslovanski komunisti so se zgledovali po sovjetski metodi, a je niso dosledno upoštevali. Lenin je namreč ruskim delavcem pojasnjeval, da je lahko pisati zakone o nacionalizaciji, a jih je hkrati vprašal, »ali znate prevzeti v svoje roke proizvodnjo, izračunati, koliko proizvajate, in okrepite vezi vaše proizvodnje z ruskim in mednarodnim tržiščem«. Jugoslovanski politični vrh pa tega mnenja, tako kot Leninovi nasledniki, ni upošteval. Vodstvo v Beogradu je izdelalo jasno strategijo, po kateri je moral prevzemu politične oblasti slediti prevzem gospodarskih potencialov, le da so radikalnost prvih povojnih mesecev kmalu opustili, saj jim je to narekoval mednarodni položaj in slab ekonomski položaj v vojni razrušene države. Predvsem v pogajanjih z zahodnimi zavezniki in v vojni nevtralnimi državami sta trčila drug v drugega revolucionarno načelo KP in načela mednarodnega prava. Za jugoslovanske povojne oblastnike druga možnost ni bila najbolj zanimiva.

»Patriotična« nacionalizacija, tema drugega poglavja, je bil drug izraz za konfiskacijo, sekvester in sorodne oblike zaplembe in prevzema premoženja v letih 1945–1946, ki so pripravile teren za še širšo podržavljanje premoženja. Že v tem času se je pokazalo nekaj slabih posledic, ki so bile kasneje značilne za vse nacionalizacije: popolna centralizacija sistema, negospodarnost ravnanja z zaplenjenim premo-

ženjem in nikakršen pravni sistem. Ustvarjeni »sistem« (morda bi bil kaos bližji izraz) je namreč odstopal tudi od revolucionarnih načel KP, z meščanskim in mednarodnim pravom pa ga tako in tako nima smisla primerjati. Komunistični vrh je tudi pri odločitvah o preobrazbi gospodarstva vodil politični interes in temu sta se morala prilagajati pravo in tempo prevzemanja podjetij. To pa seveda ni bila dobra osnova za ekonomično poslovanje.

V vsakem naslednjih treh poglavij je orisana po ena nacionalizacija, v tretjem torej prva iz let 1946–1948. Pomanjkljivosti »sistema« so vidne že v tem, da je oblast najprej sprejela zakon, potem pa so podrejeni dolgo čakali na podzakonske akte, ko pa so jih končno le dobili in na njihovi osnovi popisali in ocenili premoženje, je sledila razveljavitev vseh ocen. Nejasnost in samovoljnost oblasti pri popisovanju nacionaliziranih podjetij je vidna tudi v spiskih zaplenjenih stvari, saj na njih najdemo tudi takšna »delovna orodja« kot so slike, hiša, vrtno orodje ipd., več predmetov pa sta si prilastili tudi takšni »gospodarski podjetji« kot sta bili JLA in OZNA.

Druga nacionalizacija (1948–1950) je bila nadaljevanje prve z vsemi njenimi posledicami, ki so se hitro pokazale v padanju storilnosti. Na hitrejšo likvidacijo »malih kapitalistov« kot je bilo prvotno predvideno, je vplival informacijski spor, saj je hotela Jugoslavija v velikem bratu dokazati svojo ortodoksnost in vztrajanje na »pravi« poti. Poleg podjetij so bile nacionalizirane tiskarne, skladišča, sanatoriji in bolnišnice, hoteli, kopališča in letovišča, mlini, kinematografi itd. Novi upravniki so na registracijo novih podjetij gledali kot na »nepotrebno formalnost in birokratizem«, da pa je bolje imeti slab sistem kot nikakršnega, so se verjetno prepričali, ko so jim banke zavrnille kredit, ker jih niso našle na spisku registriranih podjetij.

S tretjo nacionalizacijo v letih 1958–1963 so bile poddržavljene najemne stanovanjske zgradbe, poslovni prostori in gradbena zemljišča. Čeprav je šlo tudi v tem primeru za »krajok«, je treba priznati, da je bila ta »krajok« izvedena na višjem nivoju kot prejšnje. Tudi tretja nacionalizacija je bila pripravljena precej na hitro in potih in tudi tokrat odziv s terena ni bil tako navdušeno kot so pričakovali oblastniki. Odškodnina je bila zopet bolj formalno priznana kot pa dejansko izplačana, saj so jo imeli oblastniki za neupravičen strošek v breme državnega proračuna. Z nepopolnimi vpisi v zemljiško knjigo pa se srečujemo še danes, ko sredi v katastru navedenih (»uradnih«) travnikov ali njiv stojijo (»neuradno«) stolpnice in poslovni objekti.

Sklepnim mislim sledi še spisek literature in tiskanih virov ter seznam poddržavljenih in novo ustanovljenih podjetij. Za literaturo morda ne bi bilo napak, če bi bila obširnejša, in bi avtor navedel tudi dela, ki se dotikajo širše gospodarske problematike obravnavanega obdobja in ne le zgolj strogo nacionalizacije. Druga pripomba bolj kot na avtorja leti na založbo. Bralca namreč med branjem zelo moti način tiskanja opomb na koncu poglavja. Prinčič je precej nakazanih problemov pojasnil s konkretnimi podatki v opombah. Listanje strani in iskanje konkretne navedbe pa precej moti sicer tekočo in jasno misel besedila.

Skozi Prinčičevo delo ne spoznavamo le gospodarske problematike Slovenije v preteklosti, saj nakazuje tudi druge probleme. Ob že omenjenih napakah v pravnem reguliranju novega stanja se srečujemo z vprašanji pravnega sistema. Da je bil ta zelo pomanjkljiv, je vidno na več primerih, ko so višji organi spoznali neresničnost nevedb podrejenih organov, niso pa reagirali ostreje in preprečili nadaljnih nepravilnosti. Tako je lahko vsak organ še naprej delal napake v škodo državljanov, aparatčiki pa so se zavedali, da zaradi neupoštevanja predpisov ne bodo izrečene nikakršne sankcije.

Z nekaterimi drugimi poudarki smo se srečali že v prejšnjih Prinčičevih delih. Npr. s tistimi, ki pojasnjuje, zakaj s(m)o Slovenci z nezaupanjem gledali na JLA, saj v njej nis(m)o videli le zveličanja vredno osvoboditeljico, ampak hkrati (ali predvsem) tudi neurejeno in nedisciplinirano vojsko, ki za seboj pušča prav tako ali pa še večje razdejanje kot sovražnik. Prav JLA je namreč naredila največ škode na zaplenjenih imovinah, saj lahko v poročilu slovenskega ministrstva za trgovino in preskrbo preberemo, da se obnaša, »kakor da je sovražnik v deželi«.

Skozi odnos do nacionalizacije se nam razkriva tudi rast politične zrelosti pri komunistih po prihodu na oblast. Že kmalu so namreč spoznali, da radikalnost pri spreminjanju ustaljenih družbenih navad prinaša več škode kot koristi. Zato je v programih zamišljeno »frontalno zadušitev privatnega sektorja« kmalu zamenjala postopnost pri prevzemanju gospodarstva.

Bralec, ki ga bolj kot spoznavanje osnovnih značilnosti lastne preteklosti zanimajo politične afere, v delu morda ne bo našel odgovorov na svoja vprašanja, saj se Prinčič ni ukvarjal s problemom, kakšne »svinjarije« so ob nacionalizacijah počeli Kardelj, Kidrič, Maček, Leskošek ali kdo drug in kdo od teh si je kaj nakradel. Tovrstna vprašanja, ki jim mediji namenjajo precej pozornosti in od zgodovinarjev zahtevajo takojšen odgovor, po mojem mnenju ne sodijo v strokovno delo, ki obravnava določen pojav s širšega zornega kota. Tako je ravnal tudi avtor, ki je naredil »le« to, da je na preprost in razumljiv način pojasnil temeljne poteze nacionalizacij in njihovih posledic po 2. svetovni vojni v Sloveniji.

Aleš Gabrič